

**ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЕЛІТОТВОРЕННЯ
В ЗАКАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ
(1944 – 1946 рр.)**

Актуальність теми. Кінець 1944 р. ознаменувався черговою зміною перспектив суспільно-політичного розвитку Закарпаття. В умовах швидкого наступу Червоної армії в напрямку Карпатських гір, окупаційна угорська влада поспішно втрачала важелі державного управління. Це означало, що незабаром розпочнеться й новий процес елітотворення на регіональному рівні. Цей період був особливо визначальним, передусім в політико-державній ідентифікації, формуванні нових політичних відносин, нової парадигми владних інститутів, політичної еліти, її адаптації до радянської політичної системи, трансформація адміністративно-політичних елементів у радянський час другої половини 40-х рр. ХХ ст.

Аналіз досліджень і публікацій по проблемі свідчить про те, що найбільш повно на сьогоднішній день проблему суспільно-політичного розвитку Закарпатської України досліджували М. Макара [2; 3], М. Токар [5] та автори колективних праць [4].

Мета статті полягає в конкретизації умов і засобів елітотворення в Закарпатській Україні.

Виклад основного матеріалу варто розпочати з того, що своєрідністю суспільно-політичної ситуації того часу стало паралельне існування декількох політичних адміністрацій. Так, у жовтні – на початку листопада 1944 р. тут діяли народні комітети, чехословацька владна адміністрація, що почала відновлювати свою роботу, а також військові комендатури Радянської (Червоної) Армії тощо.

Після ліквідації угорського окупаційного режиму восени 1944 р. в Закарпатті розпочалося утвердження радянської, як було прийнято вважати – «народної» влади. Активізувався рух за возз'єднання з Радянською Україною. Цей період в регіональній політичній історії отримав політико-правовий статус напівдержавного (перехідного) організму і назву – Закарпатська Україна (1944 – 1946 рр.). Створювалися розгалуження народних комітетів, як органів місцевого самоврядування. Проте їх формування лише частково було здійснене з народної ініціативи [2, с. 44]. Головну роль виконували представники військового командування Червоної армії, котрі призначали керівництво населених пунктів. Поряд з цим на своїх посадах ще залишалися місцеві чиновники. Тому, на цьому етапі, склалася дещо парадоксальна ситуація з двовладдям. Однак з часом комуністи та радянські працівники витісняли з управлінських посад старих службовців і монополізували владу в своїх руках. Повсюдно здійснювався контроль радянських силових структур над політичними органами Закарпатської України [5, с. 108].

Нова влада чітко дала зрозуміти, що повернення до «чеського плюралізму» з розгалуженою багатопартійною системою не буде. Про це свідчить непорозуміння радянських органів влади й місцевих жителів деяких сіл, котрі після визволення відновлювали діяльність місцевих осередків чехословацьких партій і формували комісії з прийому нових членів. Натомість зверху насаджувалась зовсім інша умова перспективного розвитку краю – формувалась однопартійна, з монополізуючою роллю в суспільстві, система. Відтак, партійний плюралізм зводився до обов'язковості створення на місцях осередків комуністичних організацій, котрі повинні були очолити суспільно-політичні перетворення в регіоні.

Утворена Комуністична Партія Закарпатської України (КПЗУ), яка діяла в Закарпатті з 19 жовтня 1944 р. до 15 грудня 1945 р., була правонаступницею Закарпатського крайового комітету КПЧ (діяла у 1921 – 1938 рр.). На Установчій конференції в Мукачеві було вирішено об'єднати всі осередки в одну комуністичну організацію. Тоді ж обрали Центральний Комітет, до складу якого увійшло 23 чоловік: С. Борканюк, О. Тимко, І. Ваш, М. Климпотюк, І. Ловга та ін. Першим секретарем ЦК КПЗУ став І. Турянця, його заступником – Д. Тарахонич, а секретарями – С. Вайс та І. Ледней [2, с. 19 – 27].

Офіційним друкованим органом КПЗУ стала газета «Закарпатська правда», перший номер якої вийшов у світ 5 листопада 1944 р. Процес входження Закарпаття до складу

Радянської України був керований Народною Радою Закарпатської України (НРЗУ) за умов постійного контролю над органами народної влади на місцях радянськими партійними та силовими структурами. Тому за короткий час, а саме з листопада 1944 по січень 1946 рр. представники регіональної політичної влади, котрі формували інститут політичної еліти й розв'язували важливі завдання тогочасного суспільно-політичного розвитку краю. Повсюдно на території краю виношувалася і реалізовувалася ідея народної влади, участь у її функціонуванні широких верств населення незалежно від ідеологічних, національних чи релігійних уподобань. У багатьох населених пунктах обиралися Народні комітети, до складу яких входили робітники, селяни, колишні партизани, представники інтелігенції та духовенства, однак перевага надавалася все ж комуністам. Саме вони й очолили рух за возз'єднання краю з Радянською Україною, інтегруючи бажання населення на різноманітних партійних і народних конференціях та зібраннях.

Отже, першими органами нової влади у 1944 р. постали міські та сільські Народні комітети. Про це було підтверджено на Першому з'їзді Народних комітетів, котрий прийняв «Маніфест возз'єднання краю з Радянською Україною». Делегатами з'їзду Народних комітетів були представники різних соціальних, професійних, вікових, національних груп населення. Як зазначає дослідник історії Закарпатської України М. Макара, «підтримка акту возз'єднання населенням неукраїнських етнічних груп мала глибокий політичний зміст, що логічно підтверджувало історичні традиції нашого краю» [2, С. 93].

У перші повоєнні роки діяльність нової політичної влади Закарпаття була спрямована на якнайшвидшу нормалізацію суспільних відносин, відбудову й розвиток основ народного господарства, здійснення інших першочергових реформ. Щодо активізації суспільно-політичного життя місцевих жителів, то вона відбувалася шляхом формування та розгортання діяльності нових громадсько-політичних організацій та інститутів, провідну роль в яких пропонувалося відігравати представникам народних мас, а саме трудящих, селянства тощо. Нова влада також афішувала прозору й відкриту процедуру широкого залучення народних мас до формування органів влади на місцях, до управління державних та господарських інститутів [3, с. 35 – 72].

Широка пропаганда проходила у складних умовах економічної та культурної відсталості. Більше того, місцеве населення під час важких воєнних років та окупаційної диктатури почало втрачати політичні традиції виборності місцевих органів влади й партійного плюралізму, що набули особливого розмаху за часів Чехословацької Республіки. Відповідної шкоди було надано й рівневі політичної культури края. Партійні осередки та інші організації в переважній більшості міст і сіл вже не існували.

Угорський окупаційний режим призвів до знищення кращих представників елітних груп у краї, а тих, що залишилися важко було назвати досвідченими кадрами, котрі б ефективно займали управлінські посади у різних галузях суспільного життя.

Проте, виникнення місцевих органів управління тільки частково носило характер народного волевиявлення. Перші народні комітети насправді не стільки обирались, скільки призначались командирами військових частин, які перебували в даний момент у тій чи іншій місцевості. Формувався тимчасовий народний комітет у складі до десяти активних чоловік. Разом з тим, до складу комітетів вводилися й колишні чехословацькі чиновники і місцеві представники інтелігенції та духовенства. Не могло обійтися без працівника й радянської влади, яку уособлювали політпрацівники військових частин чи інших установ. З іншого боку, реальна діяльність останніх унеможлиблювала хаотичному розвитку подій на місцях і, навіть певною мірою, сприяла відновленню демократичних свобод і ліквідації фашистського апарату. Весь механізм загалом впливав і на зростання національної самосвідомості місцевого населення щодо єдності української нації в єдиних територіальних межах.

Незважаючи на це, органи місцевої влади у містах і селах все ж формувалися під пильним контролем представників військових частин Червоної Армії. Логічним виглядало й рішення залишити на певний час на місцях представників старої еліти, знаних службовців. Тому, одночасно з новими комітетами діяли й старі органи державної влади, котрі виконували функції більше як професіонали, а не як впливові в тогочасних умовах інститути. Були й випадки, коли Народні комітети формувалися представниками чехословацьких військ або представниками відновленого чехословацького уряду. Отже, виникала ситуація, коли майже у

всіх округах краю діяло двовладдя, хоча реально все ж влада підпорядковувалася підконтрольним силовим і військовим структурам Червоної армії. Саме їм належала реальна влада й у Народних комітетах. З часом, пріоритет владного контролю почав переходити від військових до комуністів, котрі й очолили радянську місцеву суспільства на всіх рівнях. Однак варто відзначити, що на початковому етапі процес елітотворення носив відкритий характер. До народної влади зголошувалися представники інших ідеологічних та політико-партійних уподобань, популярних за чехословацьких часів. Серед них нерідко траплялися прихильники соціал-демократів, аграрників, християнських народників тощо. Разом з тим, не існувало стандартної структури й організації народних комітетів. Вони формувалися відповідно до вимог міста чи села.

Таким чином, у Закарпатті в повоєнні роки було створено умови для розгортання громадсько-політичної активності представників найнижчих верств населення, зокрема робітників, селянства, забезпечення їх значної участі в суспільно-політичному житті. Ці ж соціальні групи претендували на місце в крайовій політичній еліті.

Політичну еліту як таку офіційно проголосив Перший з'їзд народних комітетів, який обрав вищий орган державної влади Закарпатської України – Народну Раду в складі 17 чоловік. Він виконував функції представницького законодавчого органу. Згодом було сформовано виконавчо-розпорядчий орган – уряд Закарпатської України. Його склад був затверджений у тій самій кількості що й Президія. Головою НРЗУ обрали І. Туряницю, а його заступниками – П. Лінтур і П. Сова. Різноманітні управлінські відділи очолили також представники нової генерації прихильників радянської ідеології. Відтак відділ внутрішніх справ і державної безпеки очолив І. Ваш, відділ комунального господарства – П. Сова, відділ фінансових справ – Т. Івашко, відділ землеробства – М. Молдавчук, відділ лісового господарства – М. Цуперяк, відділ промислу і торгівлі – С. Вайс, відділ юстиції – С. Борецький, відділ освіти – І. Керча, відділ комунікацій – Г. Русин, відділ охорони народного здоров'я – Й. Керечанин, відділ соціальної опіки – Ф. Чекал[1]. Саме названих діячів варто назвати новоутворюючою ланкою політичної еліти в краї.

Процес національно-державного самовизначення Закарпатської України проходив у складних умовах обмеження місцевої еліти в своїх правах і діях. Нова політична влада формувалася в жорстких умовах контролю над політичним життям і відносинами у суспільстві. Відправною точкою у питанні підпорядкування владних структур й умов їх формування став декрет Народної Ради від 5 грудня 1944 р., згідно з яким «настійливо» рекомендувала місцевим органам влади «негайно припинити зв'язки і зносини з уповноваженим чехословацького уряду Ф. Немецем, його цивільним та військовим апаратом» [2, с.101]. Одночасно було проголошено державну й економічну самостійність, оскільки власність на майно колишніх державних утворень, до складу яких входило Закарпаття, проголошувалося власністю Закарпатської України. Цей документ був проміжним на шляху до міждержавного Договору між СРСР і Чехословаччиною від 29 червня 1945 р., в одному з протоколів якого фіксувалося «безоплатне переведення державного майна в Закарпатській Україні з власності Чехословацької Республіки у власність Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [3, с. 36; 6, с.284 - 286].

Отже, формування державно-адміністративного управління розпочалося вже у грудні 1944 р. й здійснювалося швидкими темпами, навіть незважаючи на наявні проблеми професійного підбору управлінських кадрів, людей, котрі б за ознаками вписувалися в категорію політичної еліти на регіональному рівні. Уже в січні 1945 р. вертикаль політичної влади в Закарпатській Україні набула завершеного вигляду.

На початку 1946 р., а саме впродовж весняних місяців березня – травня, почали утворюватися в регіоні місцеві органи державної влади, так звані радянські виконавчі комітети, відповідні відділи й управління. Варто зазначити, що діючі місцеві ради депутатів трудящих існували нелегітимно, оскільки вони не пройшли процедуру виборності. Так само були відсутні постійні комісії місцевих рад.

Таким чином, у Закарпатті в повоєнні роки було створено умови для розгортання громадсько-політичної активності громадськості, забезпечення їх широкої участі в суспільно-політичному житті. Однак у роки сталінщини мали місце грубі порушення прав людини. Із східних районів України в Закарпаття було направлено значну кількість партійних і радянських працівників, громадських діячів і досвідчених спеціалістів. Значну громадсько-політичну і

виховну роботу здійснювали культосвітні установи, хати-читальні, бібліотеки, клуби. Ради депутатів трудящих у Закарпатті були створені в квітні – травні 1946 р. шляхом перетворення Народних комітетів. Саме через Ради забезпечувалася безпосередня участь широких народних мас в управлінні державою і тісне співробітництво робітників, селян, інтелігенції.

Упродовж 1946 – 1950 рр. здійснювалося поступове зміцнення партійних, комсомольських та профспілкових організацій. Ця специфічна умова стояла в основі формування нових елітних груп, де партійна приналежність визначала роль і статус особи в державно-політичній ієрархії регіонального політичного управління. Відтак кількісний склад партійних організацій постійно збільшувався. Лише за вказаний період він зріс у майже три тисячі чоловік і становив 9 012 членів партії, а кількість партійних осередків у краї зросла з 546 до 804 [4, с.169]. Одночасно проводилася підготовка нових кадрів для керівництва суспільно-політичними процесами, розбудовою політичних інститутів. Швидкоплинному елітотворенню сприяла й політика на партійний вишкіл через спеціальні партійні школи та курси. Таким чином, через мережу подібних шкіл було підготовлено тисячі прорадянських активістів. Більше того, зі східних регіонів Радянської України до Закарпаття правлячою владою було направлено значну кількість партійних і радянських працівників, громадських діячів і досвідчених спеціалістів, службовців, котрі мали чіткі інструкції щодо умов державного будівництва та особливостей співпраці з місцевим населенням.

Політичну еліту поповнювали й військовими кадрами, котрі після завершення війни поверталися до родин, на батьківщину й намагалися адаптуватися до мирних умов суспільного розвитку. Місцеві партійні і радянські органи спільно з командуванням частин, керівниками військових комісаріатів сприяли безперешкодному працевлаштуванню колишніх фронтовиків саме на високих, відповідальних партійних та політичних (або ж господарських) посадах.

Висновки. Отже, становлення політичної еліти, управлінського партійного і державного апарату, особливо керівного складу адміністративних, господарських органів здійснювалося передусім політичним та іншими (наприклад, силовими) управліннями. Як вказує один із найвідоміших дослідників процесу возз'єднання краю з Радянською Україною М. Макара «для маленького Закарпаття, як, до речі, й інших західних областей, ця масова акція виявилась надто відчутною і обтяжливою» [2, с.99].

Значну роль у цьому процесі відігравали кадри, котрі направлялися в Закарпаття для організаційного, політичного та ідеологічного підсилення, перенесення традицій елітотворення, закладених радянською командно-адміністративною системою. Саме їм судилося закласти основи регіонального управлінського апарату, котрий вибудував бюрократичну систему радянського періоду в історії краю, та й усієї радянської держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. П. – 1, Опис 1. “Закарпатський обком комуністичної партії України”.
2. Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.) / М.П. Макара. – Ужгород, 1995. – 108 с.
3. Макара М. Встановлення на Закарпатті радянської політичної системи / М.Макара // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород : Закарпаття, 2003. – Т.ІІІ. (1946 – 1991). – С. 35 – 72.
4. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород : Карпати, 1980. – 320 с.
5. Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів / Ю.Остапець, М.Токар : Монографія / Серія “StudiaRegionalistica” / № 2 ; НДІ політичної регіоналістики ; ДВНЗ “Ужгородський національний університет”. – Ужгород: Видавництво “Карпати”, 2009. – 408 с.

АНОТАЦІЯ

Петрецький В. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЕЛІТОТВОРЕННЯ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (1944 – 1946 РР.)

У статті розглядаються особливості становлення управлінського, партійного і державного апарату, особливо керівного складу адміністративних, господарських органів влади у період Закарпатської України. Значну роль у процесі елітотворення відігравали кадри, котрі направлялися в Закарпаття з інших регіонів СРСР для організаційного, політичного та ідеологічного підсилення, закладених радянською командно-адміністративною системою.

Ключові слова: Закарпаття, Закарпатська Україна, Радянська Україна, возз'єднання, елітотворення, Народні комітети, політична еліта.

SUMMARY

Petretskyy V. PECULIARITIES OF EVOLUTION OF POLITICAL ELITE IN ZAKARPATSKA UKRAINE (1944 – 1946)

The article is devoted to peculiarities of evolution of managerial, party, and state service. Special attention has been paid to the managers of administrative and economic authorities in the period of Zakarpatska Ukraine.

The cadre which has been sent to Zakarpattia from other regions of the USSR has played a sufficient role in organizational, political, and ideological strengthening of the soviet command and administrative system.

Kew words: Zakarpattia, Zakarpatska Ukraina, Soviet Ukraine, reunion, evolution of elite, People's Committees, political elite.